

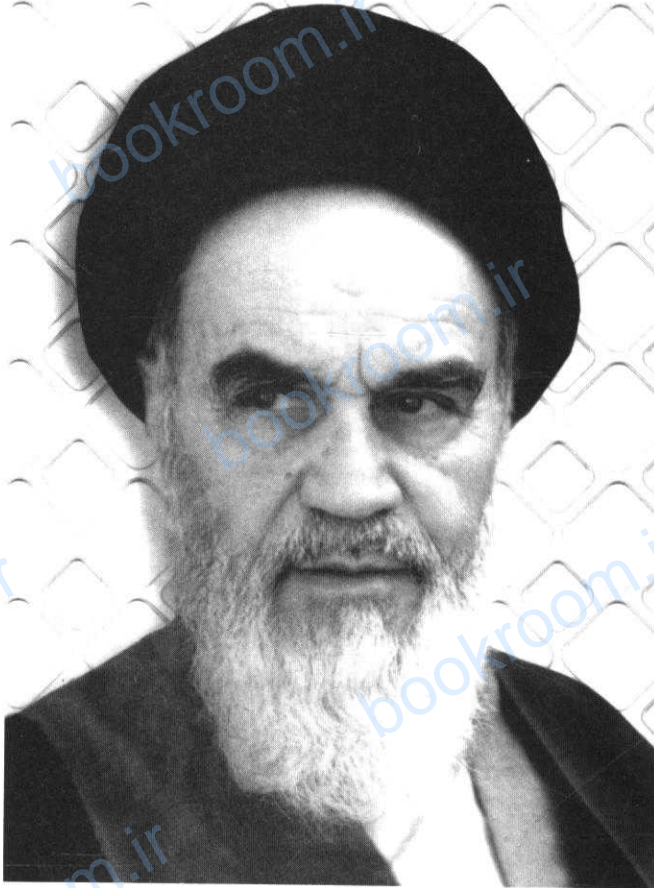
بررسی مکاتب و روش‌های تفسیری

جلد اول

حجت‌الاسلام والمسلمین علی‌اکبر بابایی

پاییز ۱۳۹۸

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

امروز فضلا و مدرسین علوم اسلامی طریقهٔ سلف صالح را حفظ و افکار
خود را برای هرچه پربارتر کردن فقه و تفسیر و فلسفه و سایر علوم اسلامی
به کار برند و شاگردان خود را برای همین مقصد الهی هدایت کنند.

صحیفهٔ نور، ج ۱۸، ص ۲۳۳

پیام پژوهش

نیاز گسترده دانشگاه‌ها به منابع و متون درسی با نگرش اسلامی در رشته‌های علوم انسانی، و محدود بودن امکانات مراکز علمی و پژوهشی که خود را موظف به پاسخگویی به این نیازها می‌دانند، ایجاب می‌کند امکانات موجود با همکاری دانشگاه‌ها و مراکز پژوهشی در مسیر اهداف مشترک به خدمت گرفته شود و افزون بر ارتقای کیفی و کمی منابع درسی از دوباره‌کاری جلوگیری به عمل آید.

به همین منظور، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) چهل و ششمین کار مشترک خود را با انتشار کتاب بررسی مکاتب و روش‌های تفسیری (ج ۱) به جامعه علمی کشور عرضه می‌کنند. کتاب حاضر برای دانشجویان رشته‌های «علوم قرآنی» و «تفسیر» در مقطع تحصیلات تکمیلی تهیه و تدوین شده است. امید است علاوه بر جامعه دانشگاهی، سایر علاقه‌مندان نیز از آن بهره‌مند گردند.

سازمان سمت

پژوهشگاه حوزه و دانشگاه

بسم الله الرحمن الرحيم

علوم انسانی در حکم مجموعه قواعد تنظیم حیات انسان در بخش نرم‌افزاری فرهنگ و تمدن بشری، علوم و معارفی است که به صورت روش‌مند از رفتارها، باورها، نگرش‌ها، احساسات و همه پدیده‌های انسانی معنادار بحث می‌کند و از مصادیق یقینی آن فلسفه، روان‌شناسی، جامعه‌شناسی، علوم تربیتی، علوم اقتصادی، علوم سیاسی، مدیریت و حقوق است.

تحول در حوزه‌های علمی، به‌ویژه در علوم انسانی از فرازهای مورد تأکید حضرت امام خمینی علیه السلام و مطالبات جدی رهبر معظم انقلاب (مدظله) به‌ویژه در سال‌های اخیر است. اهمیت این تحول، ریشه در مطالعات علوم انسانی و نیازهای مترتب بر آن، به‌ویژه رشد و توسعه شتابان دانش و فرهنگ در عرصه جهانی دارد؛ زیرا در آن، از یک‌سو انسان، به عنوان اشرف مخلوقات و از دیگر سو روابط او با دیگران در عرصه بشری مطرح است و از این جهت این علوم بر علوم دیگر تقدم دارد. به‌واقع، رسالت مهم و اساسی این علم، ساختن انسان، پرورش شخصیت و توجه به شأن وجودی او و یک نگاه، رساندن او به سرمنزل مقصود و هدایت به سوی مرتبه انسان کامل است.

ایران اسلامی از بنیان‌های تمدنی غنی و توانمندی‌های فراوانی در درون و برون محیط‌های دانشگاهی و حوزه‌های علمیه برخوردار است و از این جهت، بستری مهیا برای ورود به عرصه‌های علمی و تولید دانش بومی در حوزه‌های علوم انسانی فراهم است. به‌پشتوانه چنین میراث گرانقدری، پژوهشگاه حوزه و دانشگاه و سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی دانشگاه‌ها (سمت) با حمایت مالی معاونت آموزشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری که رسالت و تکلیف اصلی آن تلاش برای تعمیق و گسترش علوم، معارف و ارزش‌های انسانی

اسلامی و تطابق هرچه بیشتر رشته‌ها و درس‌های دانشگاهی با نیازهای جامعه و کاربردی کردن آنها و تحول در ارتقای علوم انسانی با تقویت جایگاه و منزلت این علم است، زمینه‌های چاپ این اثر را فراهم آورده است.

از استادان، فرهیختگان و صاحب‌نظران ارجمند می‌خواهیم تا با همکاری و راهنمایی‌های ارزشمند خود این معاونت را در جهت نقد کتاب حاضر و تدوین دیگر آثار مورد نیاز جامعه علمی یاری فرمایند.

معاونت آموزشی وزارت علوم، تحقیقات و فناوری

فهرست مطالب

۱	پیشگفتار
۷	فصل اول: مباحث مقدماتی
۷	مقدمه
۸	۱. مکاتب تفسیری
۱۱	۲. مبانی و روش‌های تفسیری
۱۱	الف) مبانی تفسیر
۱۳	ب) روش‌های تفسیری
۱۴	۳. مذاهب، مناهج و مدارس تفسیری
۱۴	الف) مذاهب تفسیری
۱۵	ب) مناهج تفسیری
۱۶	ج) مدارس تفسیری
۱۷	۴. اتجاهات و الوان تفسیری
۱۷	الف) اتجاهات تفسیری
۱۸	ب) الوان تفسیری
۱۸	۵. دسته‌بندی مفسران
۱۸	۵-۱. مفسران مصون از خطا و آگاه به همه معانی قرآن
۱۹	دلایل مفسران برگزیده خدا بودن دوازده نفر از اهل بیت رسول خدا ﷺ
۲۰	الف) حکمت خدا و نصوص امامت
۲۰	ب) حدیث ثقلین
۲۲	ج) روایات صریح
۲۳	نتیجه‌گیری
۲۴	۵-۲. مفسران خطاپذیر و آگاه به برخی از معانی قرآن

۲۵	۶. دسته‌بندی تفاسیر و مکاتب تفسیری
۲۷	۱-۶. تفاسیر روایی محض
۲۷	۲-۶. تفاسیر باطنی محض
۲۸	۳-۶. تفاسیر اجتهادی
۲۸	۱-۳-۶. تفاسیر اجتهادی قرآن به قرآن
۲۸	۲-۳-۶. تفاسیر اجتهادی روایی
۲۸	۳-۳-۶. تفاسیر اجتهادی ادبی
۲۸	۴-۳-۶. تفاسیر اجتهادی فلسفی
۲۹	۵-۳-۶. تفاسیر اجتهادی علمی
۲۹	۶-۳-۶. تفاسیر اجتهادی نسبتاً جامع
۳۰	○ چکیده فصل
۳۱	○ پرسش‌ها
۳۱	○ منابع برای مطالعه بیشتر
۳۲	○ برای پژوهش

فصل دوم: مکتب و روش تفسیری در روایات نقل‌شده از معصومان علیهم‌السلام

۳۳	مقدمه
۳۳	۱. مکتب تفسیری
۳۴	۱-۱. تدبّر در آیات محکم و استمداد از معصومان <small>علیهم‌السلام</small> در تفسیر آیات متشابه
۳۴	۲-۱. تفسیر ظاهر آیات با روش عقلایی و عرفی
۳۸	۳-۱. زهی و نکوهش از تفسیر بدون علم و اطمینان
۳۹	۴-۱. لزوم احتراز از تفسیر به رأی
۴۱	۵-۱. اختصاص ندادن آیات به برخی مصادیق حتی به شأن نزول
۴۲	۶-۱. تفسیر برخی خطاب‌های قرآن براساس مثل معروف «به در می‌گوید تا دیوار بشنود»
۴۳	۲. روش تفسیری
۴۴	۱-۲. بیان معنا براساس مفاهیم عرفی کلمات
۴۴	۲-۲. بیان معنا با توجه به ویژگی‌های ادبی کلام
۴۵	۳-۲. بیان معنا با توجه به سیاق
۴۶	۴-۲. بیان معنا با توجه به فضای صدور کلام
۴۸	۵-۲. بیان معنا با توجه به معلومات عقلی
۴۹	۶-۲. بیان معنا با توجه به ویژگی‌های گوینده کلام
۵۱	۷-۲. بیان معنا با توجه به ویژگی‌های مخاطب
۵۲	۸-۲. بیان معنا با توجه به مشخصات موضوع کلام

۵۵	۹-۲. بیان معنا با توجه به دیگر کلام‌های گوینده
۵۷	۱۰-۲. استناد به تفسیر معلمان ویژه قرآن
۶۰	۱۱-۲. استناد به اجماع امت
۶۱	۱۲-۲. بیان معانی باطنی فراعرفی
۶۲	نتیجه‌گیری
۶۴	○ چکیده فصل
۶۵	○ پرسش‌ها
۶۵	○ منابع برای مطالعه بیشتر
۶۵	○ برای پژوهش
۶۷	فصل سوم: ارزش تفسیر صحابه و تابعین و بررسی روش تفسیری آنان
۶۷	مقدمه
۶۸	۱. تعریف صحابی و تابعی
۶۹	۲. مفسران صحابی معروف
۷۰	۱-۲. ابن عباس
۷۱	۲-۲. ابن مسعود
۷۲	۳-۲. اَبی بن کعب
۷۳	۴-۲. جابر بن عبدالله انصاری
۷۳	۳. برخی از مفسران معروف تابعی
۷۳	۱-۳. مجاهد
۷۴	۲-۳. سعید بن جبیر
۷۵	۳-۳. ابوحمزه ثمالی
۷۶	۴-۳. حسن بصری
۷۷	۵-۳. عکرمه
۷۸	۴. ارزش تفسیر صحابه و تابعین
۸۰	۵. بررسی روش تفسیری صحابه و تابعین
۸۰	۱-۵. ذکر معنای کلمه بدون مستند
۸۱	۲-۵. بهره‌گیری از اشعار عرب
۸۲	۳-۵. استفاده از محاورات عرفی عرب
۸۴	۴-۵. ذکر مصداق
۸۵	۵-۵. بیان سبب و فضای نزول
۸۶	۶-۵. بیان شأن نزول
۸۷	۷-۵. توجه به قرینه‌های عقلی

۸۸	۸-۵. استفاده از خصوصیات موضوع آیات
۸۹	۹-۵. بهره‌گیری از قرآن
۹۱	۱۰-۵. بهره‌گیری از سنت
۹۳	۱۱-۵. استناد به آرای صحابه
۹۴	۱۲-۵. ذکر معنای اشاری
۹۵	○ چکیده فصل
۹۶	○ پرسش‌ها
۹۶	○ منابع برای مطالعه بیشتر
۹۷	○ برای پژوهش

۹۹	فصل چهارم: بررسی مکتب تفسیری روایی محض
۹۹	مقدمه
۹۹	۱. تعریف مکتب تفسیری روایی محض
۱۰۰	۲. طرفداران مکتب تفسیری روایی محض
۱۰۴	۳. بررسی دلایل موافقان مکتب تفسیری روایی محض
۱۰۴	۱-۳. دلایل قرآنی
۱۰۵	۱-۱-۳. لزوم رجوع به رسول خدا ﷺ و اولی الامر
۱۰۷	۲-۱-۳. نكوهش پیروی از گمان
۱۰۹	۳-۱-۳. اختصاص دانش قرآن و تعلیم آن به رسول خدا ﷺ و امامان معصومین علیهم السلام
۱۱۲	۲-۳. دلایل روایی
۱۱۵	۱-۲-۳. حدیث ثقلین
۱۱۷	۲-۲-۳. روایات بیانگر اختصاص شناخت قرآن و تفسیر آن به معصومان علیهم السلام
۱۲۱	۳-۲-۳. روایات بیانگر برخی از ویژگی‌های قرآن
۱۲۲	۴-۲-۳. روایات نكوهش‌کننده از تفسیر بدون آگاهی
۱۲۳	۵-۲-۳. روایات نكوهش‌کننده از جدال در قرآن
۱۲۳	۶-۵-۳. روایات بیانگر نادرستی پندار منسوب به ابن عباس
۱۲۳	۷-۵-۳. روایات دلالت‌کننده بر کفر کسی که برخی از قرآن را به برخی دیگر آن بزند
۱۲۴	۸-۲-۳. روایات بیانگر کافی نبودن قرآن برای رفع اختلاف
۱۲۴	۴. دلایل اعتبار تفسیرهای غیر روایی
۱۲۵	۱-۴. تفهیم قرآن به روش عقلا
۱۲۶	۲-۴. تحدی قرآن
۱۲۷	۳-۴. آیاتی از قرآن
۱۲۹	۴-۴. روایات

۱۳۲	○ چکیده فصل
۱۳۳	○ پرسش‌ها
۱۳۴	○ منابع برای مطالعه بیشتر
۱۳۴	○ برای پژوهش

فصل پنجم: معرفی و بررسی تفاسیر روایی محض

۱۳۵	مقدمه
۱۳۶	۱. دسته‌بندی تفاسیر روایی محض
۱۳۶	۱-۱. تفاسیر روایی اصلی
۱۳۶	۲-۱. جوامع تفسیری
۱۳۷	۲. تفاوت اساسی تفسیرهای روایی شیعه و اهل تسنن
۱۳۸	۳. کاستی‌های مشترک تفسیرهای روایی محض
۱۳۸	۱-۳. جامع نبودن
۱۳۹	۲-۳. آمیختگی به روایات ضعیف و غیر قابل اعتماد
۱۴۰	۴. بررسی تفاسیر روایی اهل تسنن
۱۴۰	۱-۴. معرفی و بررسی کتاب التفسیر بخاری و اشاره به دیگر تفاسیر روایی اصلی ضمنی
۱۴۳	۲-۴. معرفی و بررسی تفسیر القرآن العظیم (ابن‌ابی‌حاتم رازی)
۱۴۷	۳-۴. معرفی و بررسی الدر المنثور
۱۵۱	۵. معرفی و بررسی تفاسیر روایی شیعه
۱۵۱	۱-۵. معرفی و بررسی تفسیر العیاشی
۱۵۳	۲-۵. معرفی و بررسی تفسیر فرات الکوفی
۱۵۶	۳-۵. معرفی و بررسی «البرهان فی تفسیر القرآن»
۱۶۱	۴-۵. معرفی و بررسی تفسیر نور الثقلین
۱۶۶	○ چکیده فصل
۱۶۸	○ پرسش‌ها
۱۶۸	○ منابع برای مطالعه بیشتر
۱۶۸	○ برای پژوهش

فصل ششم: معرفی و بررسی مکتب تفسیری باطنی محض

۱۶۹	مقدمه
۱۷۰	۱. تعریف مکتب تفسیری باطنی محض
۱۷۰	۲. طرفداران مکتب تفسیری باطنی محض
۱۷۴	۳. بررسی دلایل مکتب تفسیری باطنی محض

۱۷۴	۱-۳. دلیل قرآنی
۱۷۴	۲-۳. دلیل روایی
۱۷۵	۴. ماهیت باطن قرآن
۱۷۵	۱-۴. دیدگاه دانشمندان
۱۷۶	۲-۴. ویژگی‌های باطن قرآن در روایات
۱۷۷	۱-۲-۴. باطن داشتن همه آیات قرآن
۱۷۸	۲-۲-۴. باطن، معانی و مصادیق غیر ظاهر قرآن
۱۸۰	۳-۲-۴. فهم باطن قرآن، ویژه راسخان در علم
۱۸۰	۴-۲-۴. قابل تحمل نبودن باطن برای همه افراد
۱۸۱	۵-۲-۴. معانی باطنی قابل فهم برای غیر راسخان در علم
۱۸۴	۳-۴. تعریف باطن قرآن با توجه به روایات
۱۸۵	۵. معیار صحت تفسیر باطنی و نقش آن در تفسیر
۱۸۹	۶. بررسی نسبتی نادرست به شیعه درباره وجود باطن برای قرآن
۱۹۱	۷. بررسی انکار تأویل برخی آیات
۱۹۷	○ چکیده فصل
۱۹۹	○ پرسش‌ها
۱۹۹	○ منابع برای مطالعه بیشتر
۲۰۰	○ برای پژوهش

۲۰۱	فصل هفتم: معرفی و بررسی تفاسیر باطنی محض
۲۰۱	مقدمه
۲۰۲	تفاسیر باطنی محض
۲۰۳	۱. معرفی و بررسی حقائق التفسیر
۲۰۸	۲. معرفی و بررسی التفسیر الصوفی عند الصادق <small>علیه السلام</small>
۲۱۰	۳. معرفی و بررسی زیادات حقائق التفسیر
۲۱۰	۴. معرفی و بررسی عرائس البیان فی حقائق القرآن
۲۱۲	۵. معرفی و بررسی تفسیر القرآن الکریم
۲۱۳	۱-۵. مکتب تفسیری مؤلف
۲۱۵	۲-۵. محتوای تفسیر
۲۱۶	۱-۲-۵. تأویل
۲۱۶	۱-۲-۵. فقدان دلیل معتبر
۲۱۷	۲-۱-۲-۵. ذکر تأویل متضاد با ظاهر آیات
۲۱۷	۳-۱-۲-۵. استناد به آیه و روایتی که بر مدعای وی دلالت ندارد

۲۱۸	۴-۱-۲-۵. تأویل آیات براساس مطالب و اخبار مجعول
۲۱۹	۲-۲-۵. تطبیق
۲۲۱	۳-۲-۵. تفسیر
۲۲۳	۶. معرفی و بررسی مرآة الانوار و مشکوة الاسرار
۲۲۴	۱-۶. مکتب تفسیری مؤلف
۲۲۶	۲-۶. روش تفسیری مؤلف
۲۳۲	○ چکیده فصل
۲۳۳	○ پرسش‌ها
۲۳۳	○ منابع برای مطالعه بیشتر
۲۳۴	○ برای پژوهش
۲۳۵	منابع و مأخذ
۲۴۵	نمایه آیات
۲۵۵	نمایه روایات
۲۶۱	نمایه اسامی و عناوین معصومان <small>علیهم‌السلام</small>
۲۶۳	نمایه اعلام
۲۶۹	نمایه کتاب‌ها و مجله‌ها

پیشگفتار

قرآن کریم قابل اعتمادترین منبع و حیانی است که انسان‌ها را به استوارترین روش زندگی هدایت می‌کند^۱ و آنان را که در پی خشنودی خداوند باشند، به راه‌های بی‌گزند هدایت کرده، از تاریکی‌ها نجات داده و به جهانی سراسر نورانیت وارد می‌سازد.^۲

معارف و علوم این کتاب گران‌سنگ از جهت ظهور و خفای دلالت آیات و آسانی و دشواری فهم آنها از الفاظ و عبارات، سطح‌ها و مرتبه‌های گوناگونی دارد. فهم مرتبه‌ای از آن برای عموم آسان است^۳ و فهم کامل معارف، علوم و احکام آن، ویژه پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله و اوصیای گرانقدر ایشان است.^۴ مرتبه‌ای از معانی و معارف آن برای غیر پیامبر و امامان معصوم علیهم‌السلام نیز قابل فهم و دستیابی است، ولی به تدریج و تفسیر و تلاش علمی مناسب نیاز دارد و همین نیاز، موجب پیدایش هزاران تفسیر با مکتب‌ها و روش‌های تفسیری مختلف شده است. پوشیده نیست که برای فهم این بخش از معارف قرآن کریم، علوم و آگاهی‌هایی نیاز است که بدون آنها نمی‌توان به فهم صحیح این مرتبه از معارف قرآن دست یافت.

از جمله دانش‌هایی که بی‌تردید در فهم صحیح این بخش از معارف قرآن کریم می‌تواند مؤثر باشد، آشنایی با قوت‌ها و ضعف‌های مکاتب تفسیری و نظریه‌هایی است که تاکنون درباره چگونه تفسیر کردن قرآن پدید آمده است؛ همچنین شناخت ویژگی‌های کتاب‌های

۱. «إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّذِي هِيَ أَقْوَمُ» (اسراء، ۹).

۲. «يَهْدِي بِهِ اللَّهُ مَنِ اتَّبَعَ رِضْوَانَهُ سُبُلَ السَّلَامِ وَيُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ بِإِذْنِهِ» (مائده، ۱۶).

۳. «وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِن مُّدَكِّرٍ» (قمر، ۱۷، ۲۲، ۳۲ و ۴۰).

۴. از امام باقر علیه‌السلام روایت شده است که فرمود: «ما يستطيع أحد أن يدعى أن عنده جميع القرآن كله ظاهره و باطنه غير الأوصياء؛ هیچ‌کس جز اوصیای نمی‌تواند ادعا کند همه قرآن، ظاهر و باطن آن، نزد اوست» (کلینی، اصول الکافی، ج ۱، ص ۲۸۶، کتاب الحججه، باب أنه لم يجمع القرآن كله الا الانمه عليهم‌السلام، حدیث ۲).

تفسیری متناسب با آن مکاتب که با روش‌های مختلف به تفسیر آیات پرداخته‌اند نیز در بهره‌گیری صحیح از آن کتاب‌ها و درس‌آموزی از تجربه‌ها و خطاهای مفسران پیشین بسیار سودمند است.

برای تأمین این آگاهی مفید و ضروری پیش‌تر سه جلد کتاب مکاتب تفسیری تألیف شد و به لطف الهی توجه اندیشمندان را به خود جلب کرد و در مراکز علمی حوزوی و دانشگاهی از آن به عنوان منبع یا کتاب درسی استفاده شد. ولی چون آن کتاب‌ها، فاقد ویژگی‌های متن آموزشی بودند، از مؤلف خواسته شد تا آن کتاب‌ها را بازنگاری و به صورت متن آموزشی درآورد. در پاسخ این درخواست، با بازنگری محتوای مکاتب تفسیری و حذف و اضافات و تنقیح و ویرایش مطالب آن، کتاب حاضر و جلد دوم این کتاب با ویژگی‌های متن آموزشی برای مقطع کارشناسی ارشد و دکتری تهیه شد و اکنون به جامعه علمی کشور تقدیم می‌شود. امید است این بضاعت مزجاة، گامی مؤثر در پیشرفت دانش تفسیر و خدمتی به شیفتگان معارف قرآن و استادان و دانشجویان تفسیر باشد و مورد عنایت ولی عصر علیه السلام و مقبول حضرت حق واقع شود.

اشاره‌ای به محتوای کتاب

این کتاب، مشتمل بر هفت فصل است:

فصل اول: مباحث مقدماتی

در این فصل، پس از بیان معنای لغوی و اصطلاحی «مکاتب تفسیری»، «روش‌های تفسیری» شماری از مفاهیم اصطلاحی دیگر مانند: «مبانی تفسیری»، «مذاهب تفسیری»، «مناهج تفسیری»، «مدارس تفسیری»، «اتجاهات تفسیری» و «الوان تفسیری» نیز تعریف و تفاوت آنها با «مکاتب تفسیری» روشن می‌شود. یکی دیگر از مباحث این فصل، تقسیم مفسران به دو دسته: «مفسران برگزیده خدا، آگاه به همه معانی قرآن و مصون از خطا» و «مفسران خطاپذیر و آگاه به بعضی از معانی قرآن»، و بیان دلایلی بر جایگاه ویژه اهل بیت پیامبر علیهم السلام در میان مفسران است. دسته‌بندی کتاب‌های تفسیری موجود و مکاتب تفسیری متناسب با آن کتاب‌ها از دیگر مباحث این فصل است.

فصل دوم: مکتب و روش تفسیری در روایات نقل شده از معصومان علیهم السلام

در این فصل، ویژگی‌هایی برای مکتب و روش تفسیری صحیح از روایات نقل شده از معصومان علیهم السلام استنباط و بیان می‌شود. با توجه به جایگاه ویژه معصومان علیهم السلام در تفسیر قرآن، ویژگی‌های به دست آمده از روایات آنان می‌تواند معیار و شاخصی برای شناسایی مکتب و روش تفسیری صحیح و کامل باشد. هرچند نظریه جامع و صریحی درباره اینکه قرآن را چگونه باید تفسیر کرد، از رسول خدا صلی الله علیه و آله و امامان معصوم علیهم السلام نقل نشده، اما در میان روایات نقل شده از ایشان، رهنمودهایی کلی برای تفسیر بیان شده است که از آن رهنمودها می‌توان با برخی از ویژگی‌های مکتب و روش تفسیری صحیح و مورد تأیید ایشان آشنا شد. ویژگی‌های مکتب تفسیری به دست آمده از روایات عبارت‌اند از:

۱. تدبیر در آیات محکم و استمداد از معصومان علیهم السلام در تفسیر آیات متشابه؛

۲. تفسیر ظاهر آیات با روش عقلایی و عرفی؛

۳. نهی و نکوهش از تفسیر بدون علم و اطمینان؛

۴. لزوم احتراز از تفسیر به رأی؛

۵. اختصاص ندادن آیات به برخی مصادیق، حتی به شأن نزول؛

۶. تفسیر برخی خطاب‌های قرآن براساس مثل معروف «به در می‌گوید، تا دیوار بشنود».

ویژگی‌های روش تفسیری به دست آمده از روایات عبارت‌اند از:

۱. بیان معنا براساس مفاهیم عرفی کلمات؛

۲. بیان معنا با توجه به ویژگی‌های ادبی کلام؛

۳. بیان معنا با توجه به سیاق؛

۴. بیان معنا با توجه به فضای صدور کلام؛

۵. بیان معنا با توجه به معلومات عقلی؛

۶. بیان معنا با توجه به ویژگی‌های گوینده کلام؛

۷. بیان معنا با توجه به ویژگی‌های مخاطب؛

۸. بیان معنا با توجه به مشخصات موضوع کلام؛

۹. بیان معنا با توجه به دیگر کلام‌های گوینده؛

۱۰. استناد به تفسیر معلمان ویژه قرآن؛

۱۱. استناد به اجماع امت؛

۱۲. بیان معانی باطنی فراعرفی.

فصل سوم: ارزش تفسیر صحابه و تابعین و بررسی روش تفسیری آنان

در این فصل، پس از تعریف صحابه و تابعین و معرفی اجمالی برخی مفسران معروف صحابه و تابعین و بیان ارزش تفسیر صحابه و تابعین، با استفاده از آثار تفسیری نقل شده از صحابه و تابعین روش تفسیری آنان شناسایی و بررسی می‌شود. ویژگی‌های روش تفسیری آنان عبارت‌اند از:

۱. ذکر معنای کلمه بدون مستند؛
۲. بهره‌گیری از اشعار عرب؛
۳. استفاده از محاورات عرفی عرب؛
۴. بیان مصداق؛
۵. بیان سبب و فضای نزول؛
۶. بیان شأن نزول؛
۷. توجه به قراین عقلی؛
۸. استفاده از خصوصیات موضوع آیات؛
۹. بهره‌گیری از قرآن؛
۱۰. تعلّم از مفسران برگزیده خدا و بهره‌گیری از سنت؛
۱۱. استناد به آرای صحابه؛
۱۲. بیان معنای اشاری.

فصل چهارم: بررسی مکتب تفسیری روایی محض

در این فصل، مکتب تفسیری روایی محض تعریف و موافقان این مکتب معرفی شده و دلایل آنان نقد و ادله اعتبار تفسیرهای غیر روایی بیان می‌شود. چنان‌که عنوان این مکتب نشان می‌دهد، براساس این مکتب در تفسیر آیات باید به نقل روایت بسنده شده و از هر گونه اجتهاد پرهیز شود. در این فصل با بررسی دلایل موافقان این مکتب و بیان دلایلی بر اعتبار تفسیر غیر روایی ضمن تأکید بر لزوم رجوع به روایات در تفسیر، نادرستی این مکتب و روش آن نتیجه‌گیری می‌شود.

فصل پنجم: معرفی و بررسی تفسیرهای روایی محض

در این فصل، تفسیرهای روایی محض دسته‌بندی شده، تفاوت اساسی تفسیرهای روایی اهل تسنن و شیعه و کاستی‌های مشترک تفسیرهای روایی بیان گشته و شماری از تفسیرهای

روایی محض اهل تسنن و شیعه معرفی و بررسی می‌شوند. از تفاسیر اهل تسنن کتاب التفسیر بخاری، تفسیر القرآن العظیم ابن ابی حاتم رازی و الدر المنثور سیوطی و از تفاسیر شیعه تفسیر العیاشی، تفسیر فرات الکوفی، البرهان فی تفسیر القرآن بحرانی و نور الثقلین حویزی معرفی و بررسی می‌شوند.

فصل ششم: معرفی و بررسی مکتب تفسیری باطنی محض

در این فصل، نخست مکتب یا نظریه تفسیری باطنی محض تعریف می‌شود و از طرفدار داشتن یا نداشتن این نظریه بحث شده و دلیلی که برای صحت آن ذکر کرده‌اند، بررسی می‌گردد. سپس ماهیت باطن قرآن با توجه به روایات، تعریف و معیار و شرایطی برای صحت تفسیر باطنی تبیین و براساس آن، اشکال برخی اهل تسنن بر تفسیرهای باطنی شیعه و انکار تأویل برخی آیات از سوی عالمان شیعه بررسی می‌شود.

فصل هفتم: معرفی و بررسی تفاسیر باطنی محض

در این فصل، نخست تفسیرهای باطنی محض تعریف و به جایگاه آنها در میان تفسیرها اشاره شده و سپس شماری از مهم‌ترین آنها معرفی و بررسی شده‌اند. تفسیرهایی که در این فصل، معرفی و ارزیابی می‌شوند، عبارت‌اند از: ۱. حقائق التفسیر؛ ۲. التفسیر الصوفی عند الصادق علیه السلام؛ ۳. زیادات حقائق التفسیر؛ ۴. عرائس البیان فی حقائق القرآن؛ ۵. تفسیر القرآن الکریم؛ ۶. مرآة الانوار و مشکوة الاسرار.

شایسته است استادان محترم در تدریس این کتاب به چند نکته توجه فرمایند:

۱. با توجه به اینکه این کتاب، مشتمل بر هفت فصل و به میزان دو واحد درسی است و هر فصلی مطالب دو درس را دربر دارد، استادان محترم مطالب را به گونه‌ای تنظیم کنند که هر فصل در دو جلسه (۱/۵ ساعتی) تدریس شود و اگر تشخیص دادند مطالب یک فصل را نمی‌توان در دو جلسه تدریس کرد می‌توانند به فراخور حال دانشجویان و طلاب کلاس بخشی از مباحث فصل را که امکان تدریس آن در دو جلسه باشد انتخاب و بقیه را حذف یا به مطالعه آنان واگذار کنند؛

۲. در پایان هر فصل، موضوعاتی برای تحقیق و منابعی برای مطالعه بیشتر ارائه شده است. استادان محترم می‌توانند آن موضوعات را به دانشجویان پیشنهاد دهند و برای تشویق

بیشتر، امتیاز یا نمره‌ای برای آن در نظر گیرند و بهتر است این موضوعات به صورت کنفرانس ارائه شوند و برای ارائه آن نیز نمره‌ای در نظر گرفته شود؛
۳. برای فهم عمیق‌تر مطالب کتاب و توسعه آگاهی نسبت به مباحث آن، به جلد اول و دوم کتاب مکاتب تفسیری مراجعه کنند؛
۴. برای طرح سؤال امتحان از سؤالات پایانی هر فصل کمک گیرند.

در پایان از همه کسانی که در تهیه این کتاب مؤثر بوده‌اند، به‌ویژه از جناب حجت‌الاسلام حسن صادقی، که در تلخیص مکاتب و تبدیل آن به متن آموزشی همکاری بسیار خوبی داشته‌اند، تقدیر و تشکر می‌شود.

و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمین
و صلی الله علی محمد و آله الطاهرین

علی اکبر بابایی

قم - زمستان ۱۳۹۰